

BEGRAAFPLAATSEN IN EUROPA

THEMA 2 - KNEKELHUIZEN

'TWEDE BEGRAFENIS'

Een aparte vorm van begraafplaatsarchitectuur in Europa vormen de knekelhuizen, waarin vroeger de stoffelijke resten werden opgeslagen en bewaard, nadat op de vaak kleine kerkhoven de graven, waarin een 'eerste begrafenis' had plaatsgevonden, waren geruimd om hergebruikt te worden. In de knekelhuizen vond dan een 'tweede begrafenis' plaats.

In tegenstelling tot andere culturen kende de westerse wereld tot de Middeleeuwen geen 'tweede begrafenis'. Bij Grieken, Romeinen, in het vroege christendom, maar ook bij Kelten en Germanen golden de graven als onschendbaar en de dodenrust als onaantastbaar. In het graf genoot men van een 'eeuwige rust'.

Oppenheim - Beinhaus

In de christelijke Middeleeuwen brak men echter met deze traditie. Tussen de 8^e en 12^e eeuw vond er een omwenteling plaats in het denken over de tijdsduur van de grafurst, een funeraire omwenteling die nog steeds ons begraafplaatswezen kenmerkt: grafurst is gebonden aan de jaren, waarover grafrechten worden betaald.

Waarom vond die omwenteling plaats?

Aanvankelijk vulden de graven van de kerkhoven zich slechts langzaam. Maar in de loop van eeuwen nam vooral in de steden het aantal graven zo toe, dat de capaciteitsgrenzen bereikt waren en men een organisatorische oplossing moest vinden voor de dode overbevolking.

KNEKELHUIS

Voor die 'tweede begrafenis' werd in een groot deel van Noord- en Midden-Europa het knekelhuis de oplossing om de opgegraven stoffelijke resten een plaats te geven. In een brede band over Frankrijk, Zuid-Duitsland, Duitstalig Zwitserland, Oostenrijk, Tsjechië en een paar uitloperijtjes in Hongarije en Slovenië vinden we het verschijnsel knekelhuis terug. Dat men koos voor een 'tweede begrafenis' heeft alles te maken met de opstandinggedachte: bij het

Laatste Oordeel moet er wel materiaal aanwezig zijn om te kunnen verrijzen, m.a.w. geen botten,

geen wederopstanding. Het visioen van de profeet Ezekiël, waarin dorre beenderen weer beleveld werden (Ez. 37, 1-10), gold als voorbeeld. Zeldzamer is het verschijnsel in Zuid-Europa, waar mummiebegraafplaatsen meer voor kwamen. Maar ook daar kwamen knekelhuizen voor, zoals de Capela dos Ossos in Évora (Portugal). En niet ver van de Duomo in Milaan zijn in de Chiesa San Bernardino alle Ossa de wanden in 1652 kunstig bekleed met

duizenden botten en schedels van een geruimde begraafplaats.

Naters - Beinhaus

Milaan - San Bernardino alle Ossa

Oppenheim - Beinhaus

AD SANCTOS

Een interessante vraag is, waarom in de Middeleeuwen de kerkhoven niet gewoon hun terrein uitbreidden om plaats te bieden aan meer overledenen. Waarom bleven de kerkhoven zo klein dat men wel moest overgaan tot het ruimen van graven en tot het houden van een 'tweede begrafenis'? Een aannemelijke verklaring daarvoor ligt in de katholieke heiligenverering. Men wilde begraven worden 'ad sanctos', in de buurt van heiligen wiens relieken in het altaar geplaatst waren, opdat iets van hun heiligheid zou afstralen op de overledene. Hoe dichterbij het altaar, hoe sterker de geur van heiligheid en de voorspraak om in de hemel te komen. Tot

hoever die 'geur' reikte werd vastgesteld op het Romeinse concilie van 1058: 60 schreden voor hoofdkerken en 30 schreden voor kapellen vanaf het altaar. Daarom lag het kerkhof als een cirkel rond de kerk.

Het knekelhuis bood de mogelijkheid door zijn bijna onbegrensde capaciteit de kerkhofomvang beperkt te houden en toch de fysieke nabijheid van iedereen tot de relieken te garanderen. De geur van heiligheid werd zelfs versterkt, want op de bovenverdieping van knekelhuizen was vaak een kapel met een altaar met relieken. Men was na de 'tweede begrafenis' zelfs dichterbij de krachtige bron terechtgekomen.

graven in de kerk 'ad sanctos'

Haarlem-St.Bavo

Dordrecht-Grote Kerk

Delft-Oude Kerk

Edam-Nicolaaskerk

ONTSTAAN VANUIT DE KLOOSTERS

Dat de verbreiding van de knekelhuizen plaatsvond in het gebied van de Germaanse stammen, die zich later bekeerden tot het christendom, zou kunnen wijzen op een bestaand gebruik. De Germanen wezen enkelgraven af en verzamelden het gebeente van allen die tot de gemeenschap behoorden in een laatste rustplaats. Hunebedden waren in feite knekelkamers. Bij de Germanen ging het echter niet om een 'tweede', maar om een 'eerste' begrafenis.

Eerder aannemelijk is, dat het gebruik zich vanuit de kloosters heeft verbreid. Zo is bijvoorbeeld bekend van de cisterciënzer abdij Clairvaux dat

in 1148 bij graafwerkzaamheden het opgegraven gebeente zorgvuldig werd verzameld en naast de kerk weer werd bijgezet. De knekelhuizen konden verschillende vormen aannemen: een bijgebouwtje, een ruimte of een nis in het voorportaal of onder het koor van de kerk of de sacristie. Het meest opvallend zijn uiteraard de aparte gebouwtjes op het kerkhof zelf.

Het eerste bekende (christelijke) knekelhuis in Duitstalig gebied bevond zich in 822 in Fulda. Met zekerheid is vast te stellen dat in de 12^e eeuw knekelhuizen gemeengoed waren geworden.

Zwitserland-Naters: Beinhaus

Tsjechië - Kutna Hora: kostnice

Engeland - Hythe: crypt

HEDEN IK MORGEN GIJ

In het knekelhuis, *Beinhaus* of *Karner* in Duitstalige landen en *Ossuaire* in Frankrijk, werden overwegend schedels en dijbeenderen bewaard of kunstzinnig opgestapeld.

Aanvankelijk hadden de knekelhuizen slechts een praktische functie, namelijk het opbergen van de stoffelijke resten na de ruiming van de graven. Slechts doodgravers hadden er toegang toe. Naast zijn praktische functie vervulde het knekelhuis ook de functie de daarin verzamelde doden te beschermen tegen demonen en tegelijk de wereld van de levenden van die der doden te scheiden. Die scheiding kwam tot uitdrukking in de architectuur van een centraalbouw in twee verdiepingen, die geen verbinding met elkaar hadden. Een opvallend verschil met bijvoorbeeld Frankrijk, waar de ossuaire een apart gebouwtje zonder verdiepingen is, bestaat het Beinhaus in Zuid-Duitsland en Oostenrijk uit een kapel van

twee verdiepingen, die niet met elkaar verbonden zijn. Onder, vaak deels of helemaal onderaards was de plaats voor de doden en boven bevond zich een kapel met altaar voor de levenden. Het hele bouwwerk was rond en de cirkel is vanouds het symbool van bescherming en grens. Ook de kerkhoven rond de kerk waren cirkelvormig rond de kerk aangelegd, daarmee een grensvormend tussen leven en dood.

Later, vooral ten tijde van de barok ontstond het memento-mori karakter, waarbij men zich liet confronteren met zijn toekomstig lot. Toen werden de knekelruimten vaak ook omgevormd tot expositieruimte, waar schedels en knoken kunstzinnig werden opgestapeld en van spreuken voorzien als *hodie mihi cras tibi* (heden ik morgen jij) of *wat jij bent was ik, wat ik ben word jij, bereid je voor*.

Bretagne-Sizun: ossuaire

Oostenrijk-Hallstatt: Karner

Bretagne-Ploudiry: ossuaire (detail)

INDIVIDUALISERING

In Zuid-Duitsland en de aangrenzende Alpenlanden bevinden zich in knekelhuizen beschilderde schedels. De versiering is regionaal zeer verschillend: alleen initialen, de volledige naam en data, bladranken, bloemen en kruisen.

De oorsprong is terug te voeren tot in de 18e eeuw en hangt daarom hoogstwaarschijnlijk samen met de individualisering van de graven.

In Frankrijk uitte die individualisering zich door

de schedel in een *boîte à crâne*, een kistje met een kijkgat te plaatsen; ook hier werden naam en data van het individu vermeld.

Toen het protestantisme opkwam en de cultus van het individualisme groeide werd het idee van een gemeenschappelijk knekelhuis niet meer aantrekkelijk. Toen door de Verlichting de begraafplaatsen werden verplaatst was er ook geen noodzaak meer om knekelhuizen te bouwen.

Bretagne - St.Pol-de-Leon
boîtes à crâne

Oostenrijk - Hallstatt
Karner

Frankrijk - Marville
ossuaire St.Hilaire

'SCHUDDEN' OF KNEKELPUT

Toch is het systeem van de 'tweede begrafenis' eigenlijk nooit verdwenen. Vaak wordt bij het hergebruik van een graf het oude graf 'geschud', d.w.z. dat de stoffelijke resten dieper worden begraven, een oneigenlijke herbegravenis. Vaak

worden de stoffelijke resten echter herbegraven in een knekelput op de begraafplaats, waar ze of opgaan in de anonimiteit of individueel worden herkist. In België en Frankrijk geeft men vaak de plaats van knekelput = *ossuaire* duidelijk aan.

Arras

Namen

Reims

In Parijs vond van 1785-1787 wel een hele grote 'tweede begrafenis' plaats, toen alle kerkhoven in de Parijse binnenstad werden geruimd en de stoffelijke resten van zo'n zes miljoen ex-Parijzenaren werden bijgezet en opgestapeld in de Catacomben. Na 1899 werden/worden de stoffelijke resten van opgeheven concessies van de

Parijse begraafplaatsen bijgezet in het ossuaire, dat achter het *Monument aux Morts* op het Cimetière de Père Lachaise ligt. Het bestaat uit meerdere ruimtes met beenderkistjes, die verzegeld worden als ze vol zijn.

Catacomben

Père Lachaise-Monuments aux Morts

Catacomben

Spanje
Sevilla: osario

In Griekenland en Portugal gebeurt de herkisting meestal al na vijf jaar, waarna in een kleine plechtigheid de begrafenis wordt overgedaan. In Spanje en Italië, waar de kisten in wandnissen worden bijgezet, bestaat de 'tweede begrafenis' uit een bijzetting van de verzamelde botjes in een individueel grafje in een wandnisje, *osario* of *ossario* genaamd.

Italië
Orta San Giulio: ossario